

ETNOLOŠKI ZAPISKI

Aleksander Videčnik
Mozirje

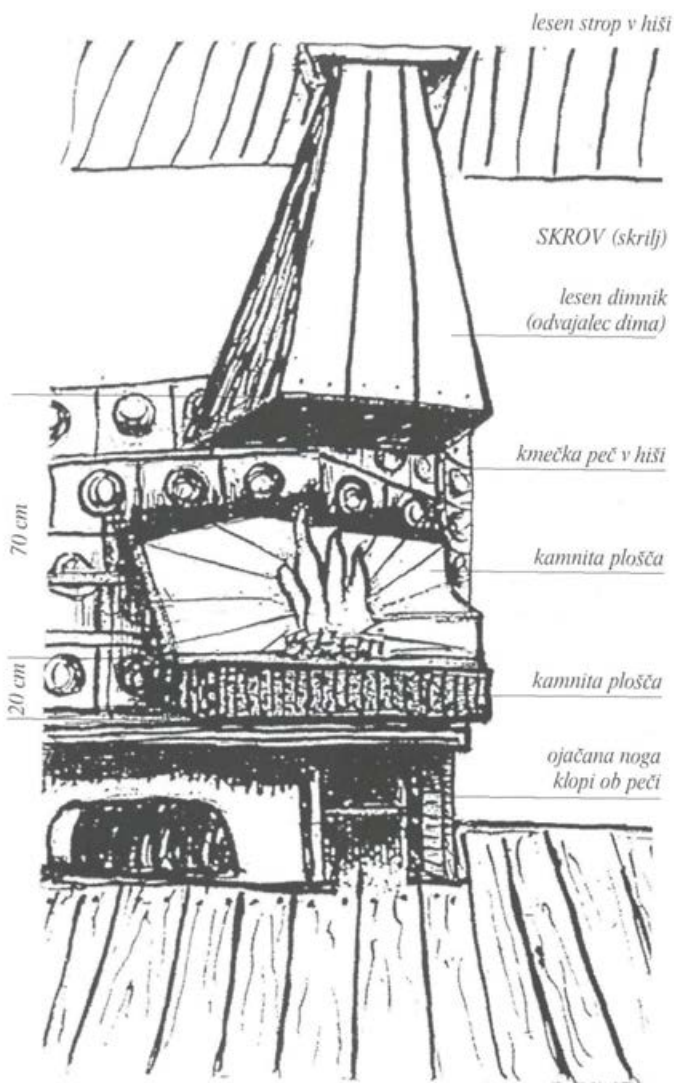
**POZABLJENA
RAZSVETLJAVA**

V starih kmečkih domovih Zgornje Savinjske doline še najdemo odprtine na stropu, ki so sicer pokrite, vendar pa zbudijo našo pozornost. Posebno velja to za hribovske kmečke hiše, ki še imajo lesen strop. Odprtina je nekako nad oglom klopi okoli peči, na klopi pa opazimo, da je nosilna noga na oglu ojačana. Vse to torej ni naključje, saj je nečemu služilo.

Le stari ljudje lahko pojasnijo, zakaj vse to. Gre za napravo, ki so jo ljudje v zimskem času potrebovali, da so si svetili ob delu in se hkrati grel. Kajti v peči niso kurili ves dan, posebno ne v prehodnem obdobju.

V okolici Ljubnega ali bolje v *Savini*¹ so ljudje takšno odprto ognjišče imenovali "skrov"², ponekod tudi "skril"³. Znano je, da se je družina zvečer zbrala v glavnem prostoru kmečke hiše, imenovanem "hiša", da bi popravljala orodja, pripravljala prejo in podobno. Tiste čase so si ljudje v teh krajih svetili še s treskami, da pa bi bila boljša "svečava"⁴, so zakurili na skrovu. To mesto na oglu klopi ob peči je s svetlobo pokrivalo ves prostor, zato so tja namestili kamnito ploščo, debelo najmanj 20 cm in premera 60 do 70 cm. Da bi zavarovali "rant"⁵, so postavili za ležečo ploščo še stoječo, obe pa iz kamna, ki so ga tod imenovali "ržen"⁶. To je bila kamenina, ki je po izkušnji ljudi prenesla visoko vročino. Kakšen meter nad opisano ploščo so namestili lijaku podoben lesen dimnik⁷ in ga vtaknili v odprtino na stropu. Ta lijak je bil spodaj zelo širok, da je dobro zajel dim in iskre, v zgornjem delu pa je bil širok le do 30 cm v kvadratu. Tisti del, ki je bil na "dilah"⁸, je imel na robu pritrjeno pločevino; ta je bila nekoliko upognjena, da je "ubijala" iskre. Ponekod so imeli v ta namen star lonec, ki je imel nekaj lukenj. Dim je torej uhajal na podstrešje hiše, ljudje pa so rekli, da je to za lesen del ostrejša dobro, saj so se na ta način ubranili črvov.

Seveda so morali za krov rabiti posebej pripravljena drva. Ta so lahko bila bukova, brezova ali jelševa. Les zanje so odbrali, da je bil "gladek"⁹, in ga potem nažagali na dolžino kakih 40 cm, nato pa razcepili. Da bi se dodobra posušil, so ga polagali na "gliste"¹⁰ v črni kuhinji. Le suh les pri kurjenju ni povzročal dima. Od vseh vrst lesa so najraje uporabljali brezo, ker ni "špricala"¹¹. Bukev je morala biti lepo raščena.

Risba skrova oz. skril(j)a: Lojze Zavolovšek (po opisu)

Za ogenj na krovu je skrbel pastir ali "ta mali"¹² hlapec. Skrbeti je bilo treba za sprotno nalaganje, lesa ni smelo biti preveč, pa tudi ne premalo, ker bi slabo svetilo oziroma grela.

Zanimivo, da so v tedaj pretežno lesenih hišah s skrovom le redko povzročili požar. Če pomislimo, da so bile strehe največkrat krite s slamo ali skodlami, potem si lahko predstavljamo, kako velika je bila nevarnost požara. Toda iz roda v rod prenesene izkušnje so pomagale preprečevati nesreče te ali druge vrste.

Za razsvetljavo so uporabljali treske. Vendar so te dajale le skromno svetlobo. Zato so pri hišah imeli več svečnikov (stojal za treske)¹³, in to raznih višin, da so jih lahko po potrebi ustrezno nameščali. Vsak nosilec je imel na vrhu železno vpenjalo za tresko, ki ni smela biti prepoševno vložena, ker je tako prehitro izgorela. Pripravljanje tresk ni bilo enostavno. Za to delo so imeli poseben oblič, ki pa so ga zmogli le štirje moški, zato je imel vedno tudi štiri ročaje. Ponekod so temu rekli "štolpah"¹⁴, vendar pa so tako imenovali tudi dolgi oblič za ravno ali fino oblanje. Oblič je imel v zadnjem delu pokrov; tega so odvezli, če se je deska zataknila.

Za treske so radi jemali enake vrste lesa kot za skrov. Pogosto je bil v rabi bukov les. Vsekakor pa so les najprej pripravili, to je morala biti do 80 cm dolga in kake 3 cm debela deska. Vpeli so jo v "konja"¹⁵ in pričeli z "oblanjem desk". Obdelovali so seveda svež les, treske so nato povezali v "butare"¹⁶ in jih dali v gliste, da so se do kraja posušile.

Tudi sveče so poznali, vendar so jih največkrat izdelovali kar doma, saj je nakup predstavljal izdatek, denarja pa ni bilo niti za najnujnejše. Pripravili so torej domač loj in debelejšo predivo, ki je služilo za stenj. Pri vsaki hiši so imeli "modle"¹⁷, v katere so vlivali tekoči loj in potem "modl" vtaknili v mrzlo vodo, da se je loj strdil. Da so lahko gotove sveče izvlekli iz modla, so na predivo navezali drobno rinčko in jo med ulivanjem držali zunaj, potem pa so z njo izvlekli svečo. Običajno so imeli dvojne modle, da so hkrati ulili dve sveči, pogosto različnih debelin. Običajna dolžina doma narejenih sveč je bila 25 centimetrov. Kjer so imeli čebele, so loju radi dodajali vosek iz panjev in tako

dobili lepše in manj smrdeče sveče.

Zanimivo je, da tudi doma narejenih sveč niso uporabljali vsak dan. Hranili so jih za posebne priložnosti. V hribovskem predelu Luč so si svetili podobno, kot smo opisali. Le izrazje in še kaj je bilo drugačno.

Skrova v že opisani obliki niso uporabljali, ampak so v glavnem kurili v "divnik"¹⁸ (*divnek*). To je bila v glavno steno vdolbljena odprtina (kakih 70 centimetrov v kvadratu). Globina je bila različna, vendar najpogosteje do 40 centimetrov. Tudi ta

Zgornja Savinjska dolina

odprtina je bila v času, ko divnika niso rabili, pokrita z lesenim pokrovom. Divnik so radi nameščali na steno, ki je mejila na "lopo"¹⁹, saj so tja speljali tudi dimnik malega premera. Na dnu divnika je bila spet kamnita plošča, kamor so polagali "krhle"²⁰ in jih zažgali. Tudi tu so najraje uporabljali brezov les, ker je najboljše svetil in ni iskril.

Treske so bile tod povsod v rabi. Pridobivali so jih na že opisani način. Stojalo za treske (svečnik) so imenovali "vouk", najbrž zato, ker je njegov gornji del s prijemalko podoben volčjemu gobcu.

Tudi sveče so izdelovali na že opisani način. Le voska niso imeli na voljo, ker je zaradi nadmorske višine čebelarjenje tod okoli dokaj neuspešno.

Pa še zanimivost iz Šmihela nad Mozirjem. Ržen kamen, ki so ga potrebovali za mline in druge namene, so pridobivali v Rastočkem gozdu v Šmihelu.

Ko so postavili stojalo za deske, so podstavek dali v škap vode, da ogorki ne bi poškodovali tal in povzročili požara. Vpenjalni mehanizem na vrhu stojala so imenovali "primož" ali "primež".

Zelo znan način razsvetljave v tej hribovski vasi je bila "repa"²¹. V sadež repe so izdolbli odprtino, v njo pa nalili tekoči loj; v sredino so vtaknili tresko, povito s hodnim platnom, ki so ga prej namazali z lojem. Ko se je ob gorenju vse skupaj ogrelo, je lepo enakomerno in dolgo gorelo, svetloba pa je bila dobra. Tako so si svetili še po prvi svetovni vojni. Zanimivo, da so takšne luči uporabljali tudi na grobovih (na pokopališču).

Posebno svetilko so uporabljali pri delu na "gumnu"²². Na lesen podstavek so vgradili štiri uokvirjene steklene stene, na vrh pa so običajno dali kakšno pločevino, ki je imela odprtino za zračenje. Takšna svetilka, v kateri je stala doma narejena sveča, je potem visela na verigi na kakšnem tramu. Takšno razsvetljavo so imeli celo med mlačvo, ko je bila zaradi slame in lesenega poda velika nevarnost požara. Tovrstne svetilke niso posebej poimenovali.

Treba je poudariti, da je bil način razsvetljevanja v marsičem odvisen od gmotnega položaja domačije. Tam, kjer so imeli več denarja, so kmalu prešli na sodobnejše oblike razsvetljave, ponekod pa je opisano stanje trajalo vse do druge svetovne vojne. Ljudje so včasih v svoji skromnosti radi rekli, "da je denar za sol in petrolej, pa bo že šlo." To pa pomeni, da je petrolej predstavljal kar znaten izdatek za revne hribovske kmetije.

PRIČEVALCI:

Jože Brglez, Savina;

Lovro Goličnik, Šmihel;

Angela Kladnik - Jerčela, Luče;

Franc Brglez - Orešnik, Primož;

Franc Mlačnik - Sabadin, Krnica nad Lučami;

Frančiška Jurkovnik, Lepa Njiva;

Tone Brinjevec - Hudobreznik, Mozirje.

Risba: ak. slikar Lojze Zavolovšek, Mozirje.

OPOMBE

¹ Savina je zaselek na Ljubnem ob Savinji in se razprostira na desnem bregu Savinje.

² Besedo "skrov" najbolj uporabljajo v predelih Savine in Primoža nad Ljubnim.

³ Tudi izraz "skril" je pogost, vendar bolj v predelu Primoža in manj okoli Savine.

⁴ Izraz je udomačen v Zgornji Savinski dolini.

⁵ Ranta pomeni naslonjalo klopi ob peči.

⁶ Ta kamen sicer dobro poznajo kmečki mlinarji, ki so domala v vsakem mlinu imeli "ržen" ali "ta bel" kamen. S prvim so mleli bolj grobo, z drugim pa boljšo moko. Tukajšnji ljudje so ga iskali predvsem v predelu Smrekovca, sicer pa so znana nahajališča okoli Donačke gore in Šentjurja. Gre za konglomerat silicija, magnezija in kalcija. Pravi ržen kamen je med ljudstvom znan kot zelo odporen na visoke vročine, zato so z njim obokali stare kmečke peči.

⁷ Domači izraz za tak dimnik je "rafank".

⁸ Domači izraz za podstrešje.

⁹ Mišljen je lepo raščen les brez grč.

¹⁰ Tako so poimenovali posebno polico, nameščeno v oboku črne kuhinje, na njej so tudi sicer sušili razne rastline in predmete.

¹¹ Če les ni iskril, so rekli, da ne "šprica".

¹² Pri večjih kmetijah je bilo seveda tudi več poslov. Vsak izmed njih je imel določene naloge in po teh so ga poimenovali. Razvrstitev je pomenila tudi gmotni položaj in seveda ustrezno odgovornost; najnižje na tej lestvici je bila, denimo, varučka, njej enak je bil pastirček; torej je šlo bolj za otroke, ki so morali s trebihom za kruhom že v rani mladosti.

¹³ Stojalu so običajno rekli "svečnik", v hribih okoli Gornjega Grada pa tudi "kajfež".

¹⁴ Zaradi dolžine obliča so ga poimenovali tako, kot sicer pravijo obliču za gladko obdelavo.

¹⁵ "Konj" so imenovali stojalo, ki je spredaj imelo dve nogi, povezani z debelim tramom, zadaj pa se je uprl v steno. Ob strani je imel močne vijake, s katerimi so vpeli desko za izdelavo tresk. Ta priprava je bila težka in močna, saj so ob njej delali kar trije moški in še otrok, ki je jemal treske izpod obliča.

¹⁶ V butare vežejo tudi vejevje za pripravo ognja in ga največkrat sušijo na glistah. (Seveda je danes le še malo črnih kuhinj.)

¹⁷ Gre za pločevinaste kalupe, v katerih so oblikovali sveče.

¹⁸ Ta izraz sem zasledil v višinskem predelu Luč, v Krnici.

¹⁹ Lopa je prostor sredi hiše, iz katerega so vhodi v druge prostore.

²⁰ V Krnici rečejo drvem za divnik krhli, drugod tega izraza nisem zasledil.

²¹ V repo zdolbljeno luč so ponekod imenovali "repnica".

²² Tako rečejo domačini podu nad hlevi, kjer so opravljali dela, pri katerih je sodelovalo več ljudi, tako npr. luščenje koruze, rezanje slame, mlačev in podobno. Značilen za ta prostor je bil gladko obdelan pod, da se je dobro pometal.